

Flexibiliteit en spontaniteit

De samenhang tussen samenleving, cultuur en architectuur van Curaçao

R.A. Römer

Inleiding

Als wij het willen hebben over de relatie tussen de architectuur en de sociale en culturele realiteit, dan verdient het aanbeveling eerst even terug te blikken naar het verleden, naar de tijd waarin de huidige sociale structuur en de huidige cultuur zijn ontstaan.

Curaçao heeft, evenals andere Caribische landen, een ontstaansgeschiedenis die een ontmoeting te zien geeft van twee of meer groepen, verschillend naar ras en cultuur. In het geval van Curaçao betrof het Noord-Europeanen, die overwegend protestant waren, Sefardische Joden, afkomstig, zoals de naam het al aanduidt, van het Iberisch schiereiland en negers uit West-Afrika. Voor het gemak spreekt men dikwijls in globale termen van een samenleving bestaande uit blanken, die vrij waren (zij waren allemaal vrije lieden maar niet allemaal slaveneesters) en negers, die ten opzichte van deze blanken oorspronkelijk als slaaf, later - als erfenis van de slavernij - vanwege hun huidskleur en cultuur een ondergeschikte positie in de samenleving innamen. Kortom, de samenleving werd gekenmerkt door een blank-neger polariteit die niet alleen betrekking had op het raciale, maar ook op het culturele verschil. Voor onze analyse van de oude Curaçaose samenleving heeft het echter zin ook onderscheid te maken tussen de Noord-Europeanen en de Iberiërs.

De hierboven genoemde ontmoeting was immers niet alleen een ontmoeting van rassen, maar ook en vooral een ontmoeting van drie culturen. In deze samenleving vond naast een biologische menging, die duidelijk blijkt uit de grote diversiteit van mengtypen die er zijn waar te nemen, ook een voor buitenstaanders soms moeilijk te traceren menging plaats van de oorspronkelijke culturen van constituerende elementen, i.c. Noord-Europeanen, Iberiërs en West-Afrikanen.

Het is in dit proces van cultuurmenging en vooral de omstandigheden waaronder dat proces plaatsvond en de resultante daarvan, dat wij de achtergronden van het wonen en bouwen op dit eiland moeten zoeken.

De vraag die wij primair moeten beantwoorden is: wat heeft zich hier afgespeeld en in hoeverre doet dat zijn invloed nog gelden?

Het proces van cultuurmenging

De elementen die op het proces van cultuurmenging een bepalende invloed hebben gehad waren niet alleen de sociale structuur, die wij uit de literatuur kennen van (hogere en lagere) protestanten, de joden en de Afrikaanse slaven, en de omstandigheden waaronder op het eiland zelf het contact tussen deze groepen en dus tussen de culturen plaatsvond, maar ook de plaats die het eiland in het groter Caribisch geheel innam. Ook de geopolitieke positie is met andere woorden van grote betekenis geweest.

Dat Curaçao geen plantagekolonie was en dat de aard van de slavernij op het eiland daardoor ook afweek van die in de gebieden waar de plantage-economie dominerend was, kan als algemeen bekend worden verondersteld. Curaçao was in de eerste plaats een handelskolonie en handel bracht met zich mee contact met de omgeving, een gerichtheid op 'de andere' achter de horizon. Op het belang van dit aspect voor de cultuurvorming op het eiland kom ik nog terug. Zowel de aanwezigheid van een relatief belangrijke groep Sefardische joden als het frequente contact via de handel met de landen in de omgeving, in het bijzonder Spaans-sprekende kolonies, hebben aan de Curaçaose samenleving, in feite een Hollandse kolonie, een extra dimensie toegevoegd, nl. een nu nog duidelijk te constateren Latijnse inslag. Wat naast de handel ook heeft bijgedragen tot de Latijnse inslag zijn de frequente huwelijken van eilandbewoners, zowel blanken als mulatten, met vrouwen uit de aangrenzende Spaanse kolonies, later de onafhankelijke republieken Colombia en Venezuela. Voor het acculturatieproces had ook dit verschijnsel uiteraard vérgaande gevolgen.

De onderlinge afhankelijkheid van de sociale en raciale groepen op een klein eiland met beperkte mogelijkheden, en de afhankelijkheid van het eiland zelf ten opzichte van de omringende landen brachten met zich mee dat het acculturatieproces zich ontspon tot een geven en nemen over en weer van cultuurelementen' uit drie verschillende cultuursferen: een Hollandse, een Afrikaanse en, via de Sefardische joden en de Spaanse nabuurlanden, een Iberische.

Dit patroon wijkt af van dat in de andere kolonies in het Caribisch gebied, waar in de regel in eerste instantie van een cultuurmenging sprake is geweest tussen de cultuur van de koloniserende mogendheid en de Afrikaans gemerkte cultuur van de slaven. Voor zover in die kolonies groepen uit andere cultuursferen aanwezig waren, waren zij van beperkte omvang en vormden zij enclaves waar maar weinig invloed van uit is gegaan.

Het moet wel duidelijk zijn dat in een ingewikkelde situatie als hierboven is beschreven voor het eiland Curaçao van een 'samen-leven' slechts sprake kon zijn als tussen de groepen onderling een 'mutual understanding' kon groeien². Als een soort overlevingsmechanisme ontwikkelde zich in deze onderlinge relaties een grote mate van flexibiliteit.

Men kan de vraag opwerpen in hoeverre het juist is te stellen dat de positie van het eiland als handelskolonie *vis á vis* de omringende landen ook tot het ontstaan van deze flexibiliteit heeft bijgedragen. Het gaat bij de handel immers om vrij zakelijke transacties. Dat is ongetwijfeld zo. De handel echter tussen deze Hollandse kolonie en de Spaanse omgeving bracht onafwendbaar met zich mee dat naast het geven en nemen in materieel opzicht, ook een proces van geven en nemen in cultureel opzicht plaatsvond. De '*trait d'union*' hierbij vormden de Sefardische joden, Maar was die handel dan zo omvangrijk, zal men zich afvragen, dat daar zo'n belangrijke invloed vanuit kon gaan op de vorming van de cultuur.

Recent onderzoek heeft uitgewezen dat gedurende een groot gedeelte van de achttiende eeuw (en ook later in de negentiende eeuw) Curaçao de belangrijkste uitvoerhaven is geweest van produkten uit dat gedeelte van de 'Vaste Kust' dat thans wordt aangeduid met de 'Occidente' (het westen) van Venezuela. Grote hoeveelheden cacao, tabak, suiker, verfhout en dergelijke werden via de haven van Curaçao uitgevoerd naar Amsterdam om van daaruit hun weg te vinden naar andere steden. Omgekeerd was Curaçao het centrum voor de distributie van goederen uit Europa naar de Spaanse kolonies in het Caribisch gebied en op de Vaste Kust. Reeds in 1677 was er sprake van een zaak toebehorende aan een 'Hollander' – zoals alle bewoners van Curaçao werden genoemd – in Coro³.

Een weerspiegeling van de welstand die

deze handel genereerde vinden wij in de prachtige achttiende-eeuwse herenhuizen in de stad en in de plantagehuizen, de zogenaamde 'landhuizen'.

De instelling van geven en nemen, van openstaan voor het andere of zoals ik het hierboven noemde de flexibiliteit in het overnemen (of soms verwerpen) van nieuwe ideeën die zich presenteren, vormt een belangrijk element in de creoolse cultuur die zich op het eiland heeft ontwikkeld. Wij merken dat in de omgangsvormen; in de taal, onder andere in de vele eufemismen die gebruikt worden om onaangename situaties te verzachten en het gemak waarmee nieuwe woorden langs de weg van de traditionele woordvorming in het papiamentu worden opgenomen; in de muziek met als grandioos voorbeeld de Curaçaose wals, en enigszins ook in de tumba, waarin Europese en Afrikaanse elementen harmonisch zijn samengevoegd. Een tweede belangrijk element, dat onmisbaar is voor de instandhouding van de geconstateerde flexibiliteit, is de spontaniteit. Organiseren en van tevoren plannen is daarom ook niet de sterkste zijde van de Curaçaöenaar, des te meer echter het improviseren. De schrijver Boeli van Leeuwen heeft dit heel treffend weten te karakteriseren met de term 'geniale anarchie'.

Stedebouw en architectuur

De elementen flexibiliteit en spontaniteit die ik hierboven noemde, vinden wij ook terug in de stedebouwkundige structuur en in de architectuur van het eiland. Een typisch voorbeeld hiervan vormt Otrobanda, waar bij het ontbreken van een stedebouwkundig plan een chaotische wirwar van gangetjes en steegjes ontstond die aan dit stadsdeel juist zijn gezellig karakter geeft⁶. Otrobanda is hierdoor ingewikkeld van structuur op het rommelige af, maar ademt juist tengevolge hiervan een gemoedelijke sfeer. De steegjes en gangetjes lopen harmonisch in elkaar over. Een wandeling door deze stadswijk wordt nooit een routinematige aangelegenheid en blijft een boeiend gebeuren⁶.

Daar waar men geprobeerd heeft planmatig te werk te gaan via een ruimtelijk beleidsplan, moet nu geconstateerd worden dat deze aanpak grotendeels wordt uitgehold door de traditionele spontane zelfbouw⁷. Deze zelfbouw heeft zich gemanifesteerd als een niet te stuiten traditie en is ook op de andere Caribische eilanden een veel voorkomend verschijnsel. De vraag werpt zich op of de oorsprong hiervan niet ligt in het ontbreken van voorzieningen op het meest cruciale moment van de geschiedenis van de volksklasse, namelijk bij de afschaffing van de slavernij.

In de buitendistricten valt een directe lijn terug te trekken naar deze periode. Het vestigingspatroon toont met name het verlangen naar ruimtelijke vrijheid⁸. Door de buitenbewoners zelf wordt dit aangeduid met: '*biba ku distansha*', een eigen huis met een ei-

gen erf, liefst gemarkeerd door een erfafscheiding⁹. Het gebruik van zuilcactus voor erfafscheiding is de laatste decennia in onbruik geraakt.

Het is overigens niet mijn bedoeling deze culturele trekken slechts te bejubelen; zij hebben immers ook hun schaduwzijden, onder andere voor infrastructurele voorzieningen als water, telefoon en electriciteit. De Nederlandse Antillen zullen zeker wel gediend zijn met een meer planmatige aanpak van hun ontwikkeling. Aan één Sint Maarten hebben wij meer dan genoeg.

Wat betreft de flexibiliteit, die zien wij weerspiegeld in allerlei aspecten van de cultuur. Ik noemde al de taal en de muziek. Geldt dit nu ook voor de literatuur, de beeldende kunst en de architectuur?

In de literatuur zien wij schrijvers zich met gemak van het Spaans en het Papiaments bedienen (Jozef Sickman Corsen), van het Nederlands en het Papiaments (Frank Martinus Arion, Carl de Haseth, Jules de Palm), van het Nederlands, Spaans en Papiaments (Luis Daal, René de Rooy, Nicolas Pina).

In de beeldende kunst vinden wij deze multiculturele flexibiliteit in het toepassen van elementen uit verschillende cultuursferen in een object. Een goed voorbeeld hiervan vinden wij in het werk van José Maria Capricorne, die in zijn schilderijen enerzijds associaties oproept met Marc Chagall, maar met een geheel eigen techniek te werk gaat, en die qua symboliek een sfeer oproept die typisch Curaçaos-creools is. Wij kunnen dit ook waarnemen in het werk van het echtpaar Nel en Norva Simon, die hun afro-caribische wortels visueel gestalte geven in keramieke sculpturen die in hun vorm en uitbeelding ook een band met de Europese cultuur laten zien.

Kunnen wij ook in de architectuur van soortgelijke tendenzen spreken? Stond men in de zeventiende eeuw nog sterk onder de invloed van de vaderlandse bouwtraditie, in de achttiende eeuw (en ook de negentiende eeuw) zien wij een eigen vormgeving opkomen waarin geleidelijk aan verschillende stijlelementen worden opgenomen. Er vond een spontane autonome ontwikkeling plaats, waarbij men zich echter voortdurend liet inspireren door de ontwikkeling in Europa en later in de Verenigde Staten. Gevelvorm en geveldetails variëren hierdoor per bouwperiode, waarbij de decoratieve elementen steeds meer op eigen wijze worden uitgevoerd¹⁰. Zowel onder de landhuizen als de monumentale stadshuizen uit de achttiende en negentiende eeuw zijn voorbeelden te vinden van de hierboven geschetste ontwikkeling.

Bestaande landhuizen werden herhaalde malen aan de inzichten van de bewoners en aan de heersende voorkeur voor een bepaalde bouwstijl, in feite dus aan de mode, aangepast. De verschillende stijlelementen werden meestal zo samengevoegd dat de veranderingen nu dikwijls moeilijk te

traceren zijn¹¹. Een goed voorbeeld van het samenvoegen van verschillende stijlelementen is het landhuis Ronde Klip. Dit landhuis, dat in het midden van de negentiende eeuw is gebouwd, toont op de benedenetage duidelijke achttiende eeuwse elementen, zoals die bij de landhuizen uit die periode werden aangetroffen, maar de bovenetage is in negentiende-eeuwse Curaçaos-klassistische stijl opgetrokken.

Dit flexibele hanteren van stijlelementen heeft zich tot heden ten dage voortgezet. Wij vinden het in verschillende nieuwe gebouwen, helaas zelden met het gevoel voor evenwicht en esthetiek, die wij in de oude gebouwen aantreffen.

Wat betreft de stadshuizen is het interessant hier de opkomst van de zogenaamde 'porchhuizen' te vermelden, die al aan het einde van de jaren twintig, begin jaren dertig hun intrede doen¹². Het principe van het porchhuis, in feite een uitsparing van een hoek in de voorgevel van het huis, waardoor een overdekt terrasje ontstaat, is sindsdien in allerlei geslaagde en minder geslaagde varianten in de spontane zelfbouw toegepast, niet alleen in de stad, maar ook in de buitenwijken. Dit terras wordt soms over de hele lengte van de voorgevel doorgetrokken en gaat soms, door het veelvuldig gebruik van bogen, enige gelijkenis vertonen met de galerij bij de landhuizen en 18de en 19de eeuwse stadshuizen. De harmonie die de traditionele bouwstijl karakteriseerde wordt echter zelden bereikt.

Spontaniteit en flexibele omgang met verschillende stijlelementen houden geen garantie in voor een esthetische vormgeving.

Geven en nemen

Van groot belang moet in de hier beschreven ontwikkeling ook de dialoog met de omgeving, met name met de Spaanse omgeving i.c. vooral de Vaste Kust, geweest zijn, en dan in het bijzonder met wat later de Estado Falcon zou gaan heten. Ook op dit punt zal er sprake zijn geweest van een geven en nemen.

Wat betreft de invloeden van de architectuur van onze eilanden op de architectuur van Coro, daar is een fraaie en goed gedocumenteerde publikatie over verschenen, waar al eerder naar is verwezen¹³. Naar de invloeden in omgekeerde richting heeft echter nog geen behoorlijke studie plaatsgevonden. Te snel wordt aangenomen dat het om een eenrichtingsverkeer ging. Tussen Curaçao en Coro was het vanaf de zeventiende eeuw een *va et vien* en daarbij zal Curaçao niet alleen gegeven hebben, maar ook genomen. Invloeden van de Vaste Kust zijn met name terug te vinden in dikwijls barokke ornamentiek, met duidelijk Iberische trekken, die in de achttiende en negentiende eeuw in de Curaçaose bouwstijl werd toegepast¹⁴.

Het was voor mij een grote verrassing in de Portugese enclave Macao, aanleunend tegen Zuid-China, gebouwen tegen te komen die onmiskenbaar gelijkenissen vertoonden met de huizen van Scharloo en met het prachtige Penha-gebouw. Gelijkenissen ook in kleur, namelijk groen, okergeel en rose. Deze huizen zouden zonder op te vallen op Curaçao kunnen staan. Het betreft hier uiteraard een te vluchtige ontmoeting om tot duidelijke Iberische invloeden in onze architectuur te kunnen besluiten. Een grondig onderzoek hiernaar is wel geboden. Het lijkt mij onlogisch dat in de taal, de muziek, de eetgewoonten enzovoorts wel duidelijk sprake is geweest van een 'geven en nemen', en in de architectuur niet.

Slotopmerking

Het bovenstaande is een verre van volledig exposé. Ik heb slechts enige gedachten willen formuleren, die opkomen als men zich gaat bezinnen op het verband tussen bouwen en wonen in een samenleving die, zoals dat eerder ook van Suriname is gezegd, geografisch en cultureel in een grensgebied ligt (Van Lier). Het gaat om een verkenning die om verdere uitdieping vraagt.

Hoe meer men zich verdiept in de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving en cultuur, hoe meer men zich bewust wordt van de diversiteit van invloeden.

De opmerking van Van der Walle¹⁵ over Venetië, dat in die oude stad een sfeer hangt, opgebouwd uit elementen afkomstig uit vele delen van de wereld, is zonder meer ook op Curaçao en zeker op Willemstad van toepassing.

Noten

- 1 S.W. Mintz en R. Price, *An anthropological Approach to the Afro-American Past: a Caribbean Perspective*, Philadelphia, 1976.
- 2 A.F. Paula, *From objective to subjective social Barriers*, Curaçao, 1967.
- 3 C. Gonzalez Batista, *Antillas y Tierra Firme*, Coro, 1991.
- 4 Boeli van Leeuwen, *Geniale anarchie*, Amsterdam, 1990.
- 5 Simone Rots en Geertje de Groot, *Het Steengebied in beweging; Een onderzoek naar de historische ontwikkeling van Willemstad*, Groningen doctoraalscriptie, 1991.
- 6 R.A. Römer, *Otrabanda, het verhaal van een stadswijk*, 1992.
- 7 Saskia van Dijk, *Europeesche woningtoestanden; Volkswoningbouw op Curaçao in beleid en praktijk*, Groningen doctoraalscriptie, 1991.
- 8 Ronald Gill, *Is een eigen architectuur op de Nederlandse Antillen mogelijk? Een analyse.*, Diëstrede UNA, 1983.
- 9 Mariëtte Kamphuis, *Orde versus chaos; Het Shell-tijdperk binnen de stadsgeschiedenis van Willemstad, Curaçao (1920-1960)*, Groningen doctoraalscriptie, 1991.
- 10 M.A. Newton, *Architectuur en bouwwijze van het Curaçaose landhuis*, Delft, 1986.
- 11 ibidem.
- 12 Van Dijk, Kamphuis, op.cit.
- 13 C. Gonzalez Batista, op.cit.
- 14 M.A. Newton, op.cit.
- 15 J. van de Walle en Chr. Engels, *Klein Venetië. Curaçao in vroeger dagen*, 's Hertogenbosch, 1990.